

Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkîler

Mustafa Aydın*

1989'da Berlin duvarının yıkılmasıyla başlayan sürecin sonunda üç yıl gibi kısa bir zaman diliminde Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de kendini fesh etmesinden sonra dünya politikası önemli değişimlere ve yeniden değerlendirmelere sahne oldu.

Bir taraftan, eski doğu bloku ülkelerinin, komünist devlet yapısını terkederek demokratikleşme çabası içine girmeleri, Soğuk Savaş'ın düşmanlıklarını tarihin derinliklerine gömerek 20. Yüzyıl'da ilk defa tüm büyük güçleri bir araya getirebilecek ciddi bir global işbirliği fırsatı doğurdu. Fakat, öte yandan, Soğuk Savaş döneminin açıkça belirlenmiş bölgesel çatışmaları önleme mekanizmalarının eski sistemle birlikte ortadan kalkması, uluslararası arenaya bağımsız olarak yeni çıkan devletler içinde sürekli bir denge-sizlik ve birbirleri arasında gerginlik ortamı meydana getirerek Avrasya'nın merkezinde devletlerarası askeri çatışma risklerini artırdı.

Ayrıca, Sovyet sisteminin dağılması, temelde Sovyet yayılcılığını engellemek için kurulmuş uluslararası ittifakları anlamsızlaştırarak, eski Sovyet topraklarının ötesinde pek çok Avrupa, Orta Doğu ve Asya ülkesi için sosyopolitik denge-sizlik riskini artırdı. Buna ilâveten, daha önce uluslararası ilişkileri anlamak açısından sadece

*Yrd. Doç. Dr., S. B. F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

marjinal öneme sahip pek çok eski Sovyet bölge ve milletleri yeni sistemde kritik öneme sahip hale geldiler. Bu halkların ulusal kimlik, politik ve ekonomik gelişme ile yeni uluslararası ittifaklar oluşturma çabalarında izlemeleri tavsiye edilen çeşitli "modeller" konusundaki tartışmalar, sadece bu ülkeler içinde değil, aynı zamanda komşu devletler ve bölgeyle ilgilenen büyük devletler arasında da çekişmelere neden oldu.

Bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de bağımsız devletler olarak ortaya çıktılar. O günden beri hem Türkiye'ye hem de yeni bağımsızlığını kazanmış bu milletlere yönelik ilgi giderek arttı. Bu artan ilginin önemli bir kısmı ekonomik ve güvenlik nedenlerine dayanmaktadır. Örneğin, bu cumhuriyetlerin sahip oldukları petrol, doğal gaz gibi zengin doğal kaynaklar, çeşitli mineraller ve değerli madenler, önemli bir çekim kaynağını oluşturmaktadır. Bu ekonomik etmene ilâveten, Orta Doğu'ya yakınlığı ve Avrupa ile Asya arasındaki stratejik konumu nedeniyle İran, Pakistan, İsrail, Çin ve Türkiye gibi pek çok ülkede bu bölgeye olan ilgisini artırmıştır.

Orta Asya'ya yönelik bu ilgi artışıyla bağlantılı olarak, bu bölgeye ve bu bölgenin yukarıda ifade edilen çeşitli ülkeleriyle, özellikle Türkiye ile ilişkilerine yönelik literatürde bir patlama gözleniyor. Bu çerçevede, kuralları yavaş yavaş

belirmeye başlayan bu yeni düzen/sizlik içinde Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ortaya çıkan sistemsel değişimlerden eski Sovyet Bloğu dışında, uluslararası konumu, iç ve dış politikaları ve kimlik sorunlarıyla, en çok Türkiye'nin etkilendiği sık sık ifade edilir hale geldi.

Soğuk Savaş boyunca Türkiye, Atlantik İttifakı'nın güneydoğu kanadındaki yeri nedeniyle Orta Doğu'ya yönelik Sovyet arzularının önündeki bir set olarak güvenlik ve dış politikalarını Batıyla, özellikle de ABD ile olan ittifak ilişkilerine ve müttefikleri tarafından algılanan "jeostratejik önemine" dayandırmıştı. Fakat, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin üç tarafında "güvenlik tüketen" yeni çatışma bölgelerinin oluşması bu durumu değiştirdi. Yeni oluşumlar, bir taraftan Türkiye'nin dünya politikasındaki yeri ve önemini yeniden tartışmaya açarken, diğer yandan kuzey doğusunda beşi Türk kökenli altı bağımsız Müslüman devletin bağımsızlıklarını kazanması Türkiye'nin ufkunu genişletti. Artık, Türkiye'nin önünde politik, ekonomik ve psikolojik avantajlar sağlayabilecek tarihi bir fırsat vardı.² Yıllar süren klastrofobiden sona ermiş ve takip eden dönemdeki tarifsiz sevinçle birlikte Türkiye'nin bu devletlerle ortak kültürel, dilsel ve dini bağları, hem Türkiye içinde hem de dışında Türkiye'nin bölgedeki önemini artıracak unsurlar olarak sık sık vurgulanmaya başlanmıştı. Bir taraftan Türkiye bu devletlerin yakından takip etmeleri gereken başarılı bir gelişme modeli olarak sunulurken, diğer taraftan, sınırlı da olsa bir takım Turancı fikirler ortaklıkta dolaşmaya başlamıştı. Buna karşılık, Orta Asya ve Kafkasya'daki yeni bağımsızlıklarını kazanmış Türk-Müslüman devletler de, bu ilk günlerde "bağımsızlıklarını sağlamlaştırabilmek, dünyada saygı görmek, statü kazanmak ve devinimlerini sürdürebilmek için" Türkiye'ye bakıyorlardı.³

Bütün bunların, Soğuk Savaş'ın sonunda bir kere daha kendisiyle kimlik hesaplaşmasına girmek durumunda kalan Türkiye'yi etkilemesi

kaçınılmazdı. Fakat bu ilk heyecanın gerçeklerle törpülenmesi ve Türkiye'nin finansal ve teknolojik olanaklarının geri kalmış/bıraktırılmış eski Sovyet cumhuriyetlerinin devasa sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceğinin anlaşılması uzun sürmedi. Hatta, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu artırmanın bir aracı olarak gördüğü Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Latin alfabesine geçmeleri fikrinin, bu devletlerce kabul edilse bile, Arapların çok daha önce farkettileri üzere, paylaşılan ortak bir dil ve dinin yakın işbirliği için yeterli temeller olmadığı gerçeği yavaş yavaş anlaşılmaya başlandı.

Umutlar yerini giderek hayal kırıklığına bırakırken, bugün Türkiye'nin bölgedeki olası konumu ve bunun Türkiye'nin geleceği (iç ve dış politikaları, kimlik tartışmaları vb.) için ne ifade ettiği üzerine daha soğukkanlı analizler yapabilecek bir konuma gelmiş bulunuyoruz. İşin gerçeği, Türkiye'nin bugün Orta Asya ve Kafkaslarda çok önemli fırsatlar ve potansiyel riskelerle karşı karşıya olduğu ve bütün bunların Türkiye'ye olağanüstü karmaşık analiz sorunları doğurduğudur. İşleri daha da içinden çıkılmaz hale getiren ise, bütün bu global ve bölgesel değişimlerin Türkiye'nin kendi içinde çok önemli değişim ve sorgulamalardan geçtiği bir döneme denk düşmüş olmasıdır. 1980'li yıllar Türkiye'ye 1920'lerden bu yana gördüğü en kapsamlı sosyo-ekonomik, psikolojik ve politik değişimleri yaşatmıştır.

Bir yandan dünyada "küreselleşme" ve "tarihin sonu" tartışmalarının tekrar gündeme getirdiği evrensellik-yerellik, kültürel teklik-çeşitlilik, siyasi kimlik-kültürel kimlik, ya da daha genel bir ifadeyle aynılık-farklılık ikileleriyle bugünkü uluslararası sistemde aynı anda beliren küçük ve birbirinden bağımsız birimleri biraraya getirmeyi hedefleyen entegrasyon söylemleriyle, bununla çelişen, büyük birimleri parçalayıp küçük bağımsız ya da özerk parçacıklara ayırmayı amaçlayan (mikro) milliyetçi/ayrılıkçı ve anti-evrenselci eğilimler vurgulanırken; öte yandan, Türkiye'de de "toprak bütünlüğü", "üniter devlet" ve genel geçer bir "anayasal vatandaşlık"

kavramlarıyla köktendinci ve ayrılıkçı Kürt girişimleri arasındaki mücadele, Türkiye'nin özellikle bütüncül/laik ulusal kimliğine karşı beliren eğilimleri ortaya koyuyarlardı.⁴

Türkiye'nin bölge, etnik köken, ana dil ve din farklılıklarının ortaya çıkarttığı farklı kimlikleri ve dolayısıyla farklı ideolojileri ile bugünkü karmaşık nüfus yapısı da, bütün bu çekişme ve tartışmaları teşvik edici bir etmen olarak karşımıza çıkıyor. Bu çerçevede, bu tür ikilemleri çözmek üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında geleneksel tarım toplumundan modern-laik endüstri toplumuna geçişi gerçekleştirmenin kültürel temeli olarak geliştirilen evrensel, rasyonel, bilimsel, devrimci, Batı-merkezli ve laik bir kimliğe dayalı birleştirici-bütüncül "Türk milleti" kavramının giderek her yandan tehdit altında kaldığına ve erozyona uğradığına tanık oluyoruz. Bu erozyona ve "modern-laik üniter Türk milleti" kimliğine yönelik meydan okumalara merkezin gösterdiği tepki ise bünyesinde yeni bir çatışmanın işaretlerini taşıyor.

İşte bu tartışma ve ayrışmanın neredeyse doruğa ulaştığı bir ortamda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan yeni Türk(i) Cumhuriyetlerin ortaya çıkmaları, sadece Türkiye'nin önüne yeni fırsatlar ve açılımlar sunmuş olması açısından değil, aynı zamanda 1920'lerde "yeni" Türk kimliği oluşturulurken Türklerin Orta Asya'daki anavatanına yapılan vurgu ve yıllar boyunca "düşmanlarla çevrili dünyada tek başına direnen son Türk devleti" olma sendromuyla yaşayan Türklerin yanına, onu, uluslararası arenada destekleyebilecek, yalnızlığına merhem olabilecek, "kardeş" Türk/Türkî devletlerin belirmesi açısından da önemliydi.

Bu çerçevede, 1990'ların sonuna yaklaştığımız şu günlerde, Türkiye'nin 1990'lı yılların ilk yarısında Orta Asya ve Kafkaslar'daki Türk(i) Cumhuriyetler'e yönelik politikalarının daha soğukkanlı bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesinin ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin bu

bölgede Türkiye'ye sunduğu fırsat ve tehlikelerin yeniden tartışılmaya açılmasının tam zamanıdır.

Genel olarak Türkiye'nin Orta Asya politikaları ele alınırken dönemsel bir ayırıma gitmek mümkündür. Değişim sürecini kapsayan 1989-1991 döneminde Türkiye, henüz belirsizliğini koruyan ve nereye gideceği pek de kestirilemeyen Sovyet müslümanlarının milliyetçi hareketlerinden genelde uzak kalmayı tercih etmiş ve geleneksel dış politikası çerçevesinde ilişkilerini daha çok Sovyetler Birliği merkezli yürütmüştür. Sovyetler Birliği'nin feshi ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991-1993 döneminde ise, Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabalarıyla birlikte, giderek Rusya Federasyonu'nu gözardı eden, hatta bölgedeki Rus nüfuzunu kırmaya yönelik aktif bir politika izlemiştir. Bu arada Rusya ve İran'la artan rekabet ortamında Turancı ve İslamcı söylemler önem kazanmış; Türkiye, dramatik değişimlerin yarattığı heyecanla bölgede plansız, programsız nüfuz mücadelesine girişmiştir. Bunu takip eden 1993-1995 dönemi ise, bölgesel düzeyde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından doğan boşluğu Rusya Federasyonu'nun dolduracağını anlaşıldığı, Türkiye açısından ise kendi yetersizliklerini ve sınırlarını algılamasıyla birlikte bölge ülkeleriyle ilişkileri istenilen düzeye çıkartılamamasından duyulan hayal kırıklığının yaşandığı bir sürece tanık olmuştur. 1995'den bu yana ise, Türkiye, hem kendi yetilerini hem de bölgesel gerçekleri daha iyi analiz eden, Rusya Federasyonu'nu dışlamayan; daha gerçekçi, dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayalı bir politika geliştirmiştir.

"Beyaz Fil" in Ardında Türkiye: 1989-1993

Soğuk Savaş döneminde bütün güvenlik ve dış politikalarını Sovyetler Birliği'nin yanıbaşındaki stratejik konumunun NATO için önemi üzerine kuran Türkiye, Soğuk Savaş'ın so-

na ermesini ilk başta olumlu karşılamadı. Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun rolü ve gerekliliği tartışmaya açıldığında ise, Türkiye birden kendisini bir "güvenlik boşluğunda" buldu ve "kuzeyden gelen tehdit söyleminin" ortadan kalkmasının Türkiye'nin Batı güvenlik bağlantılarını ve bunlardan kaynaklanan ekonomik, politik ve askeri faydaları sona erdirdiğini farketti. Doğu Avrupa'da liberal demokrasiyi hedefleyen devletlerin belirmesi, Batı Avrupa ile Rusya arasında bir tampon bölge yaratırken, Türkiye hâlâ yakın çevresinde sürüp giden belirsizliklerden tehdit algılamakta ve aynı zamanda, Batılı müttefiklerince yalnız bırakılma ihtimalini hissetmekteydi. Bu algılamanın yarattığı şok, Türkiye'nin güvenlik politikalarını temelinden sarstı ve Soğuk Savaş sonrasında olası tehditlere göre durumunu yeniden değerlendirmesi ihtiyacı en üst düzeylerde ifade edildi.⁵

Uluslararası politikanın hızla değişen ortamında iki kutuplu dünyanın temel paradigmalarının da radikal bir değişime uğradığı gözlenirken, Türkiye'nin de Soğuk Savaş'ın görece "güvenlik" ve "dinginliğine" dayanan geleneksel dış politikasını artık sürdüremeyeceği anlaşılmaya başlanmıştı. Aslında, Sovyetler Birliği'ni dağılma aşamasına getiren olaylar zinciri bir bir çözülürken, Türkiye de dış politika yönelimlerini ve bazı temel ideolojik varsayımlarını yeniden gözden geçirmekteydi. Türkiye'nin dış ve güvenlik politikaları konusunda giderek huzursuzluk duymaya başladığı bu ortamda, ülkenin kuzeydoğu sınırlarında Türk(i) devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandı.

Türk dış politikasındaki "değişimlerin" tartışılması bu yazının çerçevesinin dışındadır. Ancak, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan yeni devletlere yönelik tavırları, genel dış politika eğilimlerinde hem iç politik gelişmeler hem de uluslararası değişimlerden kaynaklanan aşamalı fakat kesin ve temel bir değişimi yansıttığı için birtakım temel noktaların belirtilmesi elzemdir.

Türk ulus-devletinin neredeyse bugünkü sınırları içinde kurulmasından beri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını etkisi altına almış olan Turancı maceraların tehlikelerinin bilincinde olan Cumhuriyet liderleri, özellikle Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan "dış Türkler" konusunda herhangi bir resmi ilgi ifadesinin reddi konusunda kesin bir süreklilik sergilemişlerdi. Bu nedenle, Gorbacov'un "glasnost" ve "perestroika" politikaları kapalı Sovyet sistemini dünyaya açmaya başladıktan sonra, Sovyet cumhuriyetleriyle doğrudan ilişki kurma fırsatıyla karşı karşıya kalan Türkiye'nin temel politikası hâlâ çok dikkatli bir şekilde SSCB'nin varlığını tehdit edebilecek tavırlar sergiliyormuş görüntüsü vermemeye ve kesinlikle bu yönde bir niyeti olmadığını teyit etmeye yönelikti. Hatta, Türk dış politikasının geleneksel yapısıyla sık sık çatışan Turgut Özal bile bu dönemde oldukça temkinliydi.⁶

Fakat, o zamandan bu yana köprülerin altından çok sular aktı ve Türkiye'nin eski Sovyet Orta Asya ve Kafkasya'sına yönelik politikaları dramatik değişimlerden geçti. Öncelikle 1991'in sonu geldiğinde, Türkiye, artık Moskova merkezli politikasını tamamen terkederek Sovyet-ardılı devletlerle aktif ilişkiler programına yönelmişti. Bu çerçevede, Türk cumhuriyetleri'nin cumhurbaşkanları peşpeşe Türkiye'yi ziyaret ettiler ve kendilerine destek ve yardım sözleri verildi.⁷

Bu arada, Türkiye'nin faaliyetleri en azından kültürel alanda Turancı imgeler kullanmaya kadar gitti. Bu çerçevede, 1991-1993 döneminde Türkiye'de bir yandan "dış Türkler" konusunda giderek artan bir ilgi ve bilinçlenmeyle birlikte, "bu tür şeyleri açıkça konuşmaya pek alışkın olmayan toplumda" yeni bir etnisite anlayışı gelişmeye başlarken, diğer yandan da "Adriyatik'ten Büyük Çin Seddi'ne kadar uzanan Türkçe konuşan topluluklar" hakkında zaman zaman fantazi boyutlarını zorlayan açıklamalar giderek sıradanlaştı.⁸ Daha bir kaç yıl öncesine kadar "dış Türkler"den bahsetmek ırkçı veya faşist olarak

damgalanmayı beraberinde getirirken, aniden toplumun genelinde dünyadaki Türkler konusunda artan bir ilgi görülmeye başlandı. Ancak, bu süreçte “Anadolu Türklüğü” ile Orta Asya’daki “etnik Türkler” arasındaki ayırım gözardı edildi ve 21. Yüzyıl “Türk asrı” olarak hayal edilmeye başlandı.⁹

Her ne kadar kültür, dil ve dine dayalı yakınlık, en azından başlangıçta, daha yakın ilişkiler için katalizör rolü oynamışsa da, Ankara’nın Azerbaycan ve eski Sovyet Orta Asyası’ndaki etnik Türkler ve Türk Cumhuriyeti’ne yönelik politikalarının, milliyetçilik veya iç politik endişelerin ötesinde dayandığı daha temel iktisadi ve dış politik hesaplar vardı. Öncelikle, Devlet eski Bakanı Kamuran İnan’ın ifadesiyle “uluslararası ortam değişmiş, blok sistemi sona ermişti. Türkiye, istemese de böl-geyel bir güç olduğunu kabul etmek” zorundaydı.¹⁰ Bu nedenle, Türkiye’de ve Türk dış politikasında meydana gelen değişimlerin Türkiye’nin uluslararası konumunu temelinden sarsan bölgesel ve küresel gelişmelere uyum sürecinin bir sonucu olduğu kabul edilmelidir. Dönemin Başbakanı Demirel’in ifadesiyle, “özgün kültür, coğrafya ve tarihiyle Türkiye bu yeni politik ve iktisadi oluşumun (yani Avrasya’nın) tam merkezindedir. Dolayısıyla, bu gelişmeler Türkiye’nin bölgesel ve uluslararası sorumluluklarını artırmıştır, bundan kaçış yoktur”.¹¹

Demirel’in Türkiye’nin sorumluluklarından kastı, Türkiye’nin yeni bağımsızlıklarını kazanmış bölge devletlerinin dünyayla bağlantı kurmalarında aktif bir rol oynaması ve onlara kimliklerini ararken yardımcı olması gerektiği idi.¹² Türkiye’nin algıladığı şekliyle bu aktif-dinamik rol, KEİB (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) ve ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) gibi işbirliği ve karşılıklı fayda esasına göre çalışırsa bölgenin stabilizasyonuna ve dolayısıyla dünya barışı ve dengesine katkıda bulunabilecek ve aynı zamanda bu devletlere dış dünyayla ilişki kurmalarında yardımcı olacak kurumsal işbirliği çerçevesi

sunuluyordu. Ayrıca, Türk hükümetinin anladığı anlamda, Türkiye’nin sorumlulukları, bu cumhuriyetleri uluslararası toplumun saygı değer birer üyeleri olmaya hazırlamayı da içermekteydi. Bu nedenle, Türkiye daha en baştan, bu devletleri tanıyan ilk devlet olurken, yeni bağımsızlıklarını kazanan bu cumhuriyetlerle ilişkilerini yönlendireceğini umduğu çeşitli prensipleri içeren bir listeyle ortaya çıkmıştı. Buna göre, bir taraftan bu cumhuriyetleri “içişlerine karışmama, sınırların değişmezliği ve toprak bütünlüğüne saygı prensiplerine” uymaya çağırırken, diğer yandan açıkça yeni cumhuriyetlerle ilişkilerini ancak ve sadece “bağımsızlığa saygı, egemenlik ve toprak bütünlüğü, içişlere karışmama, eşit haklar ve ortak çıkarlar” çerçevesinde geliştireceğini ilan ederek, hem Türkiye’nin hem de genel anlamda dünyanın onlardan BM Şartı’na, AGİT prensiplerine, insan haklarına ve Sovyetler Birliği’nin imzaladığı anlaşmalardan doğan yükümlülükleriyle hukukun üstünlüğü ve demokratik prensiplere uymalarını beklediklerini ilettili.¹³ Dolayısıyla, Türkiye’nin bu devletlere sunduğu ve onları benimsemeye davet ettiği “model”in çerçevesi bu şekilde çizilmişti.

Öte yandan bir başka düzeyde, Türkiye, büyüyen sanayisi için umut verici bir pazar olarak gördüğü bölge, ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesinden önemli iktisadi faydalar elde edeceğini de ummaktaydı. Gerçekten de bölge oldukça yüksek bir ekonomik işbirliği potansiyeline sahiptir ve Türk özel sektörü bu potansiyeli ve vaat ettiği kârlılığı hayata geçirebilmek için daha ilk günlerden hızlı bir şekilde bölgeye girmiştir.¹⁴

Aynı zamanda, önemli politik değişimlerden geçmekte olan bölgenin Türk(i) halklarıyla kültürel ve etnik bağlantıları nedeniyle, Türkiye’nin bölge ve dünya politikasında daha etkin ve önemli bir konuma geleceği beklentisi de vardı. Bu inanç, aynı zamanda, Türkiye’nin laik, demokratik itibarının Orta Asya Müslüman devletlerinin gelişimine bir “mo-

del" olarak önemini artıracığı düşüncesine de dayanmaktaydı.¹⁵

Fakat, özellikle Turancı imgelerle bezenildiğinde veya çok geniş yardım vaatleriyle süslendiğinde, Türkiye'nin bölgede bu tür "aktif" politika izlemesine karşı çıkan görüşler de mevcuttu. Ayrıca, kamuoyunun Türkiye dışında yaşayan Türklere ilgisini göstermesi ile yeni politikalar için önemli harcamalar yapılmasına razı olması ya da edilmesi, birbirinden farklı olgulardı. Zaten bu dönemde Türk kamuoyunun da tamamen milliyetçi bir dış politika izlenmesi konusunda hemfikir olduğu da ileri sürülemez. Öte yandan, bu tür bir dış politika izlenmesine yönelik itirazlar, o günün şartları çerçevesinde bile tamamen temelsiz değillerdi. Bizi bir ölçüde bu yazının sınırlarını aşacak bir tartışmaya sürükleyebilecek 'Türk dış politikasının Batı'ya mı yoksa Doğu'ya mı yönelmesi gerektiği' konusundaki ideolojik görüş ve fikir ayrılıklarını bir kenara bıraksak bile, özellikle, Türkiye'nin büyük bir bütçe açığı ve yüksek enflasyon altında halihazırda fazlasıyla zorlanan ekonomisinin çeşitli sektörlerin gelişiminden fedakârlıkta bulunmadan büyük bir hayalcilik ve heyecanla söz verdiği bölgeye yönelik yükümlülüklerini yerine getirebilmesi yetisini sorgulayan itirazlar oldukça sağlam bir temele dayanmaktaydı. Bu çerçevede, biz de Türkiye'nin kendisini Orta Asya Cumhuriyetleri'ne verdiği sözleri yerine getirememesi veya kapasitesinin sınırlarını aşma durumunda bulabileceği ve her hâlükarda hiç kimseyi memnun edemeyeceği uyarısını dile getirmiştik.¹⁶

Fakat bu dönemde, karar vericiler, biraz da kamuoyundaki heyecanın etkisinde kalarak, hızla Türkiye'nin bölgede elde edebileceği "olası" karları değerlendirme çabası içine girdiler. Bu çerçevede, bağımsızlıklarının sadece birinci yılı içerisinde 1200'den fazla Türk delegasyonu bu devletleri ziyaret etmişti.¹⁷ Ayrıca faaliyetleri koordine edebilmek ve bölgeye yardım akışını düzenlemek amacıyla Ocak 1992'de Ankara'da Türk İşbirliği ve Kalkın-

ma Ajansı (TİKA) kuruldu.

Bu arada, Türkiye'nin bölgede aktif bir rol oynaması, İran'ın bölgeyi etkisi altına alma arzularına karşı ağırlık olarak Batı tarafından da desteklenmekteydi. Sovyet Komünizminin çöküşünden doğan boşluğun Orta Asya müslüman devletlerinde İslami köktendinciliği geliştireceğinden duyulan endişe, Batı'nın Türkiye'yi Müslüman fakat laik ve demokratik bir model olarak ortaya çıkararak desteklemesini sağladı.¹⁸ Cumhurbaşkanı Demirel'in ifadesiyle Türkiye "İslam, demokrasi, insan hakları ve pazar ekonomisinin yan yana uyum içerisinde yaşayabileceğini" kanıtlayan bir örnekti.¹⁹

Sonuç olarak, Batı'nın politik desteği ve artan kendine güveni ile birlikte Türkiye, 1991'in sonunda kendini Orta Asya ve Kafkasya'daki yeni devletlerin doğuşunun sunduğu iktisadi ve siyasi fırsatları değerlendirmeye hazır hissediyordu. Bu potansiyeli yerinde görüp değerlendirmek ve gerekli adımları atabilmek amacıyla, Orta Asyalı liderlerin ardarda yaptıkları Ankara ziyaretlerinden sonra, T.C. Başbakanı Nisan 1992'de bölgeyi dolaştı ve daha sonra Türkiye'nin kapasitesini çok zorlayacak 1.1 milyar dolarlık ithalat kredisi ve dış yardım sözü verdi.²⁰ Aynı zamanda, çeşitli kültürel ve ekonomik işbirliği protokolleri imzalandı ve zamanın Başbakanı Demirel, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ruble bölgesinden çıkmalarının kendileri için daha hayırlı olacağını söyleyerek o zamana kadar görülmemiş bir açıklıkta Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına meydan okudu. Türkiye'nin ayrıca Orta Asya devletlerine askeri eğitim sağlaması ve Orta Asya gaz ve petrolünün boru hatlarıyla Türkiye üzerinden taşınmasının gündeme getirilmesinin yanısıra, bu devletler, Latin alfabesine geçmeleri konusunda cesaretlendirildiler. Kısaca, Türkiye 1992 ortalarında siyasi, iktisadi, kültürel, askeri ve mali alanlarda bölgede etkili olabilmek ve liderliğe oynayabilmek amacıyla ciddi adımlar attı. Fakat, bölgenin, büyük fırsatlar yanısıra Türkiye'ye orta ve uzun vadede

ciddi tehlikeler ve handikaplar sunduğu da açık, ancak gözardı edilen bir gerçektir.

Hayallerin Gerçekle Dansı: 1993 - 1995

Bu dönemde öncelikle bölgede Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla meydana gelen boşluğu doldurmaya talip olan tek ülkenin Türkiye olmadığı anlaşıldı. Aksine, hızla değişen Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasını etkilemeye çalışan çeşitli devletler arasındaki mücadele, Yüzyılın başında bölgede emperyalist güçler arasında oynanan "Büyük Oyunu" aratmayacak bir çeşitlilik ve karmaşıklık içeriyordu. Anahtar ülke olmaya çalışanlar arasında, Rusya Federasyonu, Türkiye, İran, Suudi Arabistan, ABD, Pakistan, Çin, Japonya ve İsrail'in yanısıra AB hemen göze çarpıyor ve en azından dördü "model" olma arzularını açıkça ifade ediyorlardı. Elbette bu devletlerin her biri kendi önceliklerine sahiptir ve rekabetin iktisadi, siyasi, ideolojik ve dini yönleri vardı. Bu nedenle, çok çeşitli çatışma riskleri mevcuttu. Türkiye açısından ise İran ve/veya Rusya ile bir askeri çatışma ihtimali ciddi bir olasılıktı.

Öte yandan, Türkiye'nin bölgeye yönelik çabalarının başarısı, önemli ölçüde, henüz kendilerini tanımlama ve ulus-kurma çabası içerisindeki Orta Asya Türkleri'nin kendilerini ve Türkiye'yi uzun dönemde nasıl görecekleriyle yakından ilgilidir. Bugüne kadar ortaya çıkan yapı çerçevesinde, bu devletler hâlâ büyük oranda eski komünist parti kalıntılarınca yönetilmekteler ve genelde Sovyet sistemi altında hükmeden liderler, şimdilerde daha çok milliyetçi temaları işleyerek, yerlerini koruyorlar. Bu cumhuriyetlerin kendilerini tanımlama süreçlerinin belli bir aşamasında eski liderlik kadrolarının yerlerini yeni tür bir liderliğe bırakacağı ve "İslam ve milliyetçiliğin" bu oluşumda önemli bir rol oynayacağı kuşkusuzdur.²¹ Bu aşamada Türkiye de dikkate alınması gereken önemli bir bölgesel-dış unsurdur. Ancak bu süreç sadece bu devletlerin iç politikalarında değil, fakat aynı zamanda, bölge

devletleri arasında da ciddi tartışmalara neden olabilecek meselelerden biridir. Çünkü bu süreç, kaçınılmaz olarak bu devletlerin gelecekteki ulusal ve uluslararası yönelimlerini belirleyecek ve tartışmanın bölgesel ve uluslararası taraftarları arasında bulunan şüphe ve tansiyon dolayısıyla çatışma riskini artıracaktır. Eğer bu çok-taraflı mücadelenin sonunda gerçekten milliyetçi partiler çeşitli cumhuriyetlerde iktidara gelirse, bunların Türkiye ile ilişkilerini daha da geliştirecek adımlar atacakları kuşkusuzdur. Bu çerçevede, Ebulfez Elçibey yönetimindeki Azerbaycan iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bölgesel rekabet ve yeni cumhuriyetlerin kendilerini tanımlama mücadelelerinin ötesinde, Türkiye'nin bölgede oynamayı arzuladığı rolün büyük oranda "Türkiye'nin yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletler açısından uygun ve kabul edilebilir bir 'model' olup olmayacağına" dayandığı da kısa sürede anlaşıldı.²² Her ne kadar modern ve laik modeli ve arkasındaki Batı desteğiyle Türkiye bu devletler için ilk yıllarda temel bir alternatif sunuyor gibi gözüktüyse de, bu modelin bugüne kadar bölgede genel geçer kabul gördüğü veya ileride görebileceği öne sürülemez.

Bir kere, gözden kaçırılan önemli bir nokta, bu modelin kabul edilebilirliğinin Türkiye'nin uluslararası bağlantıları ve modelin desteklediği ideolojilerden çok, modelin bölgenin sosyo-politik ve ekonomik gerçeklerine uygulanabilirliğine bağlı olmasıdır. Burada çeşitli modellerin kabul edilebilirliklerinde arkalarındaki ideolojilerin bir rol oynamadıklarını söylemek istemiyorum. Fakat, tüm devletlere uymak ve tüm sorunları çözmek üzere ortaya atılan herhangi bir modelin başarısız olması kaçınılmazdır. Çünkü, bir takım ortak temel sorunların bulunmasına rağmen, her bir devletin ayırdedici özellik ve sorunları mevcuttur, bu nedenle sorunlarını çözmek üzere "hazır" modellerden çok, kendilerine özgü "hazırlanacak" modellere ihtiyaçları var. Ayrıca, Türkiye modelinin çekiciliği daha çok Tür-

kiye'nin Batı bağlantısı ve AB üyeliği adaylığından kaynaklanmaktaydı. Bu çerçevede, Türkiye'nin AB üyeliği'nin dışında bırakılmış olması, bu devletlerde "Türkiye kendine bunu sağlamayazken bize nasıl AB ile bağlantı sağlayacak" sorusunu gündeme getirdi. Ayrıca bölgedeki zengin enerji kaynaklarının varlığı anlaşıldığında, Batılı şirketler bölge ülkeleriyle doğrudan ilişkiye girmeye başladılar. Bu da Türkiye gibi bir aracıya duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdı.

Öte yandan, Türk modeli, çok genel ifadelerle laik, demokratik ve pazar ekonomisine dayalı olmak dışında ayrıntıdaki belirsizliğinden ve Türk lider ve işadamlarının neredeyse misionervari bir tavır ve "Türk kardeşlerini aydınlatmak" amacıyla kendi modellerini yaymaya çalışan "ağabey" yaklaşımları nedeniyle zor durumda kaldı. Halbuki, uzun dönemli Rus egemenliğinden yeni kurtulmuş bu cumhuriyetler ve halklar model arayışları çerçevesinde onları domine edecek yeni bir "büyük kardeş" istemiyorlardı. Yeni kurdukları ilişkilerinde dominasyon değil işbirliği peşindeydiler. Bu dönemde onların bu duyguları Ankara'daki liderlerce tam olarak teşhis edilememesi, bir taraftan bölge halkları arasında düş kırıklığına neden olurken, öte yandan Türkiye'nin sunduğu modelin şansını da giderek azalttı.

Buna ilaveten, Türkiye'nin Türk(i) cumhuriyetlerle daha yakın ilişkiler kurma amaçlı aktif adımları, rakiplerinin Türkiye'nin bölgesel hegemonya ve/veya Turancı yeni bir imparatorluk peşinde olduğu şüphesini seslendirmelerine neden oldu. Her ne kadar bu konudaki korkuların temelsiz olduğu çeşitli liderlerce defalarca tekrarlandıysa da, bu şüphe, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini etkilemeye devam etti. Bir taraftan Yunanlılar, Araplar ve İran Türkiye'yi Türkçülükle suçlarken, öte yandan Rusya Türkiye'nin Orta Asya'da artan faaliyetlerinde "ırksal kriterler" uyguladığı iddialarını gündeme getirdi.²³ Bu tür suçlamalar, Türkiye'nin bu ilk yıllarda sık sık Adriya-

tik'ten Çin'e kadar uzanan Türkçe konuşan toplulukların doğuşundan bahsetmesiyle daha da şiddetleniyordu. Bu arada, Türk milliyetçiliğini vurgulamanın aynı zamanda Slav ve Pers milliyetçiliğini doğurabileceğini fazlaca düşünmeden, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslardaki Türkçe-konuşan halklarla ortak etnik, dil ve kültür birlikteliği hem Türkiye, hem de "Türk modelini" bölgede destekleyen Batı tarafından yoğun biçimde dile getirildi.

Türkiye'nin Anadolu Türkleriyle Orta Asya ve Kafkasya'daki Türkçe konuşan halklar arasındaki benzerlikleri aşırı bir şekilde vurgulaması, Türkiye'nin bölgesel rakiplerinin reaksiyoner karşılıklarının yanısıra, bu tür görüşlerin, "bireysel ve ayırtdedici benlik ve ulusal bilinçleriyle" çeliştiğini bölge halkları arasında da tepki yaratması doğaldı.²⁴ Ortak etnik kökenlerine rağmen Orta Asya ve Kafkaslardaki halkların çoğunluğunun ayırt edici bir kimlik anlayışına sahip oldukları ve en azından ilk etapta, geniş bir kültürel ve siyasi bir şemsiye altında erimektense kendi bireysel kilitlerini vurgulamayı tercih ettikleri anlaşıyordu.

Bütün bunlara ilaveten, Türkiye'nin bu dönemde büyük oranda gözardı etme hatası gösterdiği, ancak hiçbir şekilde ihmal edemeyeceği Rusya faktörü de vardır. Rusya bölgedeki hâlâ tek gerçek büyük güçtür. Ancak, Türkiye bu dönemde Rusya'nın Türkçü ve İslamcı akımlara karşı duyduğu hassasiyeti tam olarak kavramamış ve bölgede izlediği fazlasıyla aktif anti-Rus politikalarla Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Her ne kadar tarihte ilk defa, Rusya, 1989-91 döneminde bölgede İran destekli İslamcılığa karşı Türk etkisini kabullenmişse de, 1991-1993 döneminde Türkiye'nin İran'dan daha aktif bir şekilde bölgedeki Rus etkisinin yerini almaya çalıştığını görmesiyle birlikte bu düşünceleri hızla değiştirmiştir.²⁵

Bu nedenle, Türkiye'nin niyetleri konusunda giderek daha fazla endişelenen Rusya, zamanla "yakın çevresindeki hakları" konusunu vurgulamakta daha hassas davranmaya başla-

mış ve sonunda 1993 yılında ilan ettiği “yakın çevre” politikasıyla bölgede Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra doğan boşluğu ne Türkiye, ne de İran’ın, fakat Rusya Federasyonu’nun doldurabileceğini açıkça ortaya koymuştur.²⁶ Rusya’nın kısa bir içine kapanma döneminden sonra tekrar bölgede hegemonya kurmasına, bölgenin karmaşaya sürüklenmekte olduğundan ve bunun Avrupa’da da dengeleri alt-üst edebileceğinden çekinen Batı tarafından da göz yumuldu ve Rusya giderek artan oranlarda politik, ekonomik ve askeri baskılarla kısa sürede tekrar bölgeye döndü. Sonuçta, bugün artık Türkiye’nin Kafkas sınırlarında tekrar Rus askerleri devriye geziyorlar. Ermenistan ve baskılar sonucunda Gürcüstan Ruslara üsler verirken, Azerbaycan’ın bu baskılara direnmesine Rusya bu ülkede çeşitli darbe girişimlerine destek vererek ve Karabağ meselesinde ilk yıllarda Ermenistan’ı destekleyerek karşılık verdi. Buna karşılık, Rusya’nın Kafkaslar’daki etnik çatışmalar konusundaki hassasiyetini giderek daha çok anlamaya başlayan ve bu ülkenin bölgedeki kanun dışı müdahalelerinden endişe duyan Türkiye de, Moskova’yı BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu)’nin bütünlüğü ve dengesine destek vererek ve Müslüman gruplarca Rusya’nın parçalanmasına karşı olduğunu ifade ederek rahatlatmaya çalıştı.

Kısaca, 1990’lı yılların ortalarına doğru Rusya’nın Kafkaslar’daki niyetlerinden endişe duymaya başlayan Türkiye, iki ülkenin çatışmasını önleme arzusuyla giderek daha çok Rusya’nın ihtiyaç ve isteklerini dikkate almaya başladı. Daha önce sürdürdüğü Rusya’yı kesinlikle dışlayan bir çözümün pek de mümkün olmayacağı anlaşıldıktan sonra, Rusya’yla işbirliğini geliştirmeye başladı. Sonuçta, 1995’e kadar yeni dış politikasında Türk cumhuriyetlerine giderek daha fazla öncelik veren Türkiye’nin Rusya merkezli politikalarından hızla uzaklaşırken; 1995’den bu yana, karşı karşıya gelmenin tehlikelerini görmesi ve Rusya ile işbirliğinin getirisinin hâlâ diğer tüm

eski Sovyet Cumhuriyetleri’nin toplamından daha büyük olduğunu anlamasıyla birlikte Türkiye’nin giderek en azından ekonomik alanda Moskova’ya daha çok yaklaştığını ve zaman zaman siyasi işbirliği olanaklarını da araştırmaya başladığını görüyoruz.

Türkiye’nin bu bölgedeki geleceği, özellikle Kafkasya’daki çeşitli etnik çatışmalara göstereceği tepkiyle de yakından ilgilidir. Bugün birbirleriyle çatışan ulusalcı hareketlerle Türkiye açısından önemli bir sorun teşkil eden Kafkasya’da özellikle Türkiye’nin Ermenistan’la olan ilişkileri ve Karabağ meselesi hassasiyetini korumaktadır. Her ne kadar geçmişte Türkiye bu soruna askeri müdahaleden kaçınmayı başarmışsa da, bunun için hükümetin büyük bir kamuoyu baskısına direnmesi gerekmiştir. Türkiye’nin bu çatışmaya askeri katılımının beraberinde İran ve/veya Rusya’nın müdahalelerini de getirebileceğinin bilincinde olan ve böyle bir durumda Batılı müttefiklerinin nasıl bir tutum takınacaklarından emin olamayan hükümet, bu krizde daha çok uluslararası kamuoyunu harekete geçirmeye çalışmış ve özellikle AGİT çerçevesindeki barışı sağlama çabalarına katkıda bulunmuştur. Ancak, Türkiye’de kamuoyu çok açık bir şekilde Azerbaycan’ın yanındadır ve bu sorun kabul edilebilir bir sonuca bağlanmadıkça Türkiye’nin Ermenistan’la ilişkilerinin geliştirilmesi adeta imkânsızdır. Öte yandan, sorun tekrar silahlı çatışmaya dönüşecek olursa Türk hükümetinin nereye kadar kamuoyuna karşı direne(bile)ceği önemli bir soru olarak ortada durmaktadır. Herhangi bir müdahalenin ise Türkiye’nin hem Rusya’yla ilişkilerini çıkmaza sokacağı, hem de Batılı müttefikleri’yle sorunlar yaratacağı açıktır.

Bu çerçevede, Kafkaslar’daki çeşitli çatışma ve bağımsızlık mücadelelerinin bir yan ürünü de Kafkas kökenli Türk vatandaşları arasında canlanan etnik kimlik arayışlarıdır. Her ne kadar bu gelişmenin ne gibi sorunlara yol açabileceği henüz belirginleşmemişse de, şimdilik sadece Kafkas kimliklerinin kültürel boyu-

tuyla ilgili gözükken, sayıları altı milyonu bulan bu vatandaşlarımızın ilerde kuzey Kafkasya halklarının geleceklerinde daha etkin rol oynama arzuları ortaya çıkarsa, bu, açıkça Türkiye'yi Rus çıkarlarıyla çatışma noktasına sürükleyebilir.

Öte yandan, Türkiye'yi bölgede çatışmalara sürükleyebilecek bir diğer olasılık ise Güney Azerbaycan'da bağımsızlık veya kuzey ile birleşme arzularının belirmesidir. Her ne kadar şu anda Azerbaycan'da gücü elinde tutan Aliyev yönetimi bu tür kışkırtmalardan kaçınırsa da, daha önceki Elçibey hükümeti "Birleşik Azerbaycan" fikrini daha farklı değerlendirmekteydi. İlerde tekrar milliyetçi bir hükümet Azerbaycan'da iktidara gelir ve Güney Azerbaycan'daki gelişmeleri cesaretlendirecek olursa, İran bu tür bir gelişmede mutlaka Türkiye'nin parmağını arayacaktır. Türkiye'nin desteği olsun veya olmasın Güney Azerbaycan'da sorunlar çıkması durumunda İran en az Azerbaycan kadar Türkiye'den de tehdit algılayacaktır. Bunun da Türkiye ile İran'ı aynı çatışma çizgisi üzerinde karşı karşıya getireceği açıktır.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin çöküşü Türkiye açısından karmaşık sonuçları olan bir gelişmedir. Bir taraftan yüzyıllık Rus/Sovyet tehdidi şekil değiştirir ve iki ülke arasında 1920'lerden bu yana ilk kez ciddi ve kapsamlı bir işbirliğine olanak sağlarken; öte yandan, Sovyetler Birliği'nin Kafkaslar ve Orta Asya'dan çekilmesinin yarattığı boşluk, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarında çeşitli etnik ve ulusal gruplar arasında giderek artan tansiyon, ekonomik sorunlar, tanınmayan sınırlar, dışgüçler arası güç mücadeleleriyle birlikte düşünüldüğünde pek çok yeni potansiyel riskler ve bölge güvenliği için tehditler getirmiştir. Bu ortamda, Türkiye, yeni devletlerle paylaştığı tarihi, kültürel, etnik ve dil özellikleri dolayısıyla bölgede belirmeye başlayan yeni düzen(sizlik)de önemli bir dengeleyici güç olarak görüldü. Bu nedenle, Türkiye'nin bölgede oynayabileceği olumlu rol, sadece Türkiye için-

de değil, Batı'da da geniş bir şekilde tartışmaya açıldı. Bu çerçevede, İran destekli radikal İslamın bölgeye yerleşmesinden çekinen Batı, uzun zaman açıkça laik demokrasiyi liberal ekonomiyle birleştiren "Türkiye modeli"ni destekledi.

Dış politikasında geleneksel olarak bölgesel meselelere karışmaktan kaçınmasına rağmen, uluslararası gelişmeler ve iç politik evrimi, 1990'larda Türkiye'yi uluslararası politikada daha etkin bir konuma gelebilmek ve Orta Doğu ile eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman/Türk bölgelerinde nüfuzunu artırabilmek için çevresindeki sorunlarla daha fazla ilgilenmeye zorladı. Halihazırda Türkiye, her an patlamaya hazır Kafkasya meselelerinin kaçınılmaz olarak içine çekilmiş durumdadır.

Etnik ve ultra-milliyetçiliklerin yıkıcı etkilerinin farkında olan Türkiye ise, bugüne kadar Orta Asya ve Kafkasya'da genelde ulusallaşmanın olumlu yönlerini vurgulamaya çalıştı. Ancak, bu arada milliyetçiliğin olumsuz yanlarını törpüleyebilecek ve Türk Cumhuriyetlerini bir şekilde bir araya getirebilecek gevşek bir Türk Birliği oluşturma umutlarının gerçekleşme olasılığı olmadığı görüldü. Zaten Türkiye de bu çerçevede Türkcülüğe veya İslam'a dayanacak uluslarüstü oluşumların bölgeye yönelik politikalarının bir parçası olmadığını açıkça ortaya koydu. Ancak, ortak dil ve kültüre dayalı yakınlaşmanın uzun dönemli işbirliğini kolaylaştıracağını sık sık vurgulamaktan da kaçınmadı.²⁷

Türkiye'nin ılımlı laik bir ülke olarak yeni kurulan bölge devletlerini olumlu yönde etkileyebileceği ve bölgede gerçekten de önemli bir dengeleyici ülke rolü oynayabileceği artık aşikârdır. Bunu yaparken Rusya ile daha yakın işbirliği arayışında olması ise, hem bölgede Türkiye'nin var oluşunu kolaylaştıracak, hem de bölgenin bir an önce dengeye kavuşmasına katkıda bulunacaktır. Unutulmamalı ki Orta Asya ve Kafkasya'da barışı koruma konusunda ve Karadeniz'deki bölgesel işbirliği çalış-

maları çerçevesinde Türk-Rus ortak çıkarları dikkate değerdir ve iki devletin birbirleri için önemi hâlâ diğer bölge ülkeleriyle ikili bağlantılarından daha kapsamlıdır.

Son olarak, Türkiye'nin geleneksel dış politikasında değişikliklere gittiğini ve gelecekte artan oranda Balkanlar ve Orta Doğu'nun yanısıra Orta Asya'ya odaklaşacağını öngörebiliyoruz. Ancak, Orta Asya ve Kafkaslar'da Sovyetler Birliği'nin selefi olan devletler arasındaki çeşitli gerginlik ve olası çatışmalarda, Türkiye'nin güvenlik planları için muhtemel sorunlar dikkate alınmalıdır. Türkiye, Sovyet Cumhuriyetleri'nin aralarındaki çatışmalara müdahalelerde bulunma niyeti olmadığını açıkça ifade etmiştir. Ancak, Türk silahlı kuvvetlerinin bu devletlerce "barış gücü" olarak davet edilebileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Bu çerçevede, Ermeni-Azeri çatışması Türkiye'ye, eğer gelecekte bölgedeki etnik ve milliyetçi çatışmalara karışmaya karar verirse karşılaşılabileceği sorunları açıkça ortaya koymuştur. Kısaca, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle daha yakın bağlantılar kurması, bir taraftan Türkiye'nin çeşitli ekonomik ve politik beklentilerini karşılayacak potansiyele sahipken, öte yandan, Türkiye'nin bölgedeki çeşitli etnik ve milliyetçi çatışmalara karışması riskini de taşıyor.

NOTLAR

1. En baştan belirtmeli ki hiç bir Türk diyaleğinde İngilizce'de ve diğer Batı dillerinde var olan Turkish ve Turkic arasındaki ayırım mevcut değildir. Stalin döneminin "böl ve yönet" politikası çerçevesinde beliren ve özellikle 1930'lardaki Sovyet dil reformlarından sonra çeşitli Türk diyalektlerini birbirleriyle bağlantısız farklı diller olarak ortaya koyma çabasıyla gelişen bu zorlama ayırım daha çok dilbilim temeline oturuyor. İngilizce'de Turkic genel bir dil ailesinin adyken Turkish Anadolu Türkleri tarafından konuşulan dile verilen spesifik isimdir. Aynı zamanda, Turkic genel olarak tüm bir ırka işaret ederken, Anadolu'da yaşayıp Turkic dil konuşan insanlara da Turkish denir. Fakat, Türkçe'de bu ayırımı ortaya koyacak iki farklı kelime yok. Bu zorluğun üstesinden gelebilmek için, aynı zamanda hem Turkish hem de Turkic

anlamında kullanılan Türk kelimesinin yanısıra, genel olarak Türk halkı tarafından pek de onaylanmayan ve kullanılmayan Türki diye yeni bir kelime uydurma yoluna gidildi. Bu zorluk, 1930'lardaki Türk ulusal kimlik oluşturma girişimleri çerçevesinde liderlerin yeni oluşturulan milletin Orta Asya Turkic köklerini fazlaca vurgulayarak özgün bir ulusal Türk kimliği ortaya çıkarma çabaları dikkate alındığında daha da karmaşık bir hal alıyor. Bu makalede de bilinçli olarak çoğunlukla Türk ya da zaman zaman Türk(i) veya Türk/Türki ifadeleri kullanılmıştır.

2. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal 1 Eylül 1991'de Meclis'i açış konuşmasında durumu değerlendirirken Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının Türklere bölge lideri olabilmeleri yolunda tarihi bir fırsat hazırladığını ve 400 yılda ilk defa ortaya çıkan bu fırsatın kaçırılmaması gerektiğini ifade etti. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 19-1, Cilt 1, No 3, s. 25.

3. "Turkey; Central Asia's Dominant Power" *Newsweek*, 28 January 1992; "Turkey: A Guarantee for the Soviet Moslems", *Los Angeles Times*, *Newspot*, 12 Aralık 1991, pp. 2 and 6.

4. Fuat Keyman, "On the Relation Between Global Modernity and Nationalism: The Crisis of Hegemony and the Rise of (Islamic) Identity in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, Cilt. 13, 1995, ss. 93-94.

5. John M. Brown, "Isolated and Suspicious", *Financial Times* Special Report; Turkey, 20 Mayıs 1991, s. 4.

6. Örneğin, Sovyet Azerbaycan'ında 1990'da meydana gelen olaylarla ilgili görüşü sorulduğunda bu meselelerin Sovyetler Birliği'nin iç sorunu olduğunu, Türkiye'nin bir imparatorluk peşinde olmadığını vurgulayarak aksine, Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış" prensibi çerçevesinde dış meselelere karışmama ilkesini belirtti. Ayrıca, Azerilerin Şii olmaları vesilesiyle Türkiye'den çok İran'ı ilgilendirdiğini öne sürdü. Bkz. "Flaş Ülke Oluruz", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1990. Bu dönemde Türkiye'nin bölge halklarıyla kurduğu bağlantılar Bilal Şimşir, "Turkey's Relations with Central Asian Turkic Republics", *Turkish Review Quarterly Digest*, Cilt 6, 1992, ss. 14-15'de ele alınıyor.

7. 1993'e kadarki dönemde bu ülkelerle 140'tan fazla ikili anlaşma imzalandı. Bu dönemde bölgeye yönelik Türk dış politikası için bkz. Philip Robins, "Between Sentiment and Self Interest; Turkey's Policy Toward Azerbaijan and the Central Asian States", *Middle East Journal*, Cilt 47(4), 1993

8. Graham E. Fuller, "Turkey's New Eastern Orientation", Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser, *Turkey's*

New Geopolitics; From the Balkans to Western China, London: Westview Press, 1993, s. 45

9. "İstikbal Türklerin", *Türkiye*, 25 Eylül 1991.
10. *Los Angeles Times*, 16 Mart 1991.
11. İtalya'da Bologna'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde 14 Mayıs 1992 yaptığı konuşma, *Turkish Review Quarterly Digest*, Cilt 6 (28), 1992, s. 89.
12. "Ankara'dan Yardım Hamlesi", *Milliyet*, 24 Mart 1992.
13. *Newspot*, 19 Aralık 1991, ss. 1 ve 7.
14. Daha 1992 yılının ortaları geldiğinde bölgede yatırım yapan Türk firmalarının sayısı 200'ü geçmişti. Bkz. Korkmaz Haktanır, "Developments in Central Asia and Turkish-Iranian Relations", *Middle East Business and Banking*, Haziran 1992, s. 10.
15. Sabri Sayari, "Turkey: The Changing European Security Environment", *Middle East Journal*, Cilt.46, 1992, s. 15
16. Mustafa Aydın, "Turkey and Central Asia: Challenges of Change". *Central Asian Survey*, Cilt.15(2), 1996, s. 162.
17. Mushahid Hussain, "Iran and Turkey in Central Asia; Complementary or Competing Roles?", *Middle East International*, 19 Şubat 1993, s. 14.
18. *The Times*, 17 Şubat 1992; *The Daily Telegraph*, 22 Şubat 1993; "The Go-Between, Turkey: Islam's Link to the West", *Time*, 19 Ekim 1992, ss. 34-35.
19. *Newspot*, 21 Mayıs 1992, s. 2.
20. *Turkish Daily News*, 30 Nisan 1992; *Newspot*, 21 Mayıs 1992.

21. Yoshihiro Kimura, "Central Asia and the Caucasus; Nationalism and Islamic Trends", *Turkey in a Changing World*, Tokyo: Institute of Developing Economics, 1993, s. 196.

22. Bu görüşü tartışan bir analiz için bkz. Şükrü Gürel, "Turkish Foreign Policy in a Changing World", *Turkey in a Changing World*, ss.

23. "Turkey Extends a Helping Hand", *World Press Review*, Temmuz 1992, ss. 12-13.

24. Bu tepki 1991 Aralığı'nda Türkiye'yi ziyaret eden Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından açıkça dile getirildi; "Dünyanın bu bölgesinde Türkçülük sadece Sovyet egemenliğine karşı reaksiyon olarak siyasi bir akım haline gelmiştir. Ben Türkçülük veya İslamcılığı vurgulayarak halkları kesin kalıplara sokma fikrine karşıyım. Bunların hiç bir başarı şansı yoktur. Şu anda şahit olduğumuz şey, Türkçe-konuşan halklar arasında paylaşılan ortak değerler nedeniyle gelişen Türklerarası bir yaklaşımdır. Fakat bu, tehlikeli şovenizme dönüşemez". *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1991.

25. Türk ve Amerikan çıkarlarının bölgede tam bir uyum içinde olduğunu öne süren bir analiz için bkz. M.E. Ahrari, "The Dynamics of the New Great Game in Muslim Central Asia", *Central Asian Survey*, Cilt 13(4), 1994, s. 531-533.

26. Stehpart Blank, "Russia, The Gulf and Central Asia in New Middle East", *Central Asian Survey*, Cilt 13(2), 1994; "Central Asia: Rumbings From the North", *The Middle East*, No 230, Ocak 1994, ss. 14-15.

27. Haktanır, *Developments in Central Asia*, s. 11.